

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

ГУЛЕЙКОВА Ірина Олександрівна

УДК [745/749:37]:[640.5:37](477.65)-50«18»/20«19»

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОЇ ОСВІТИ
В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ОСЕРЕДКАХ ЄЛИСАВЕТГРАДА
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ.

Науковий керівник –

доктор педагогічних наук, професор
Тименко Володимир Петрович,
Київська академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, завідувач кафедри теоретичних дисциплін і професійної освіти, м. Київ.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Коновець Світлана Володимирівна,
Інститут проблем виховання НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання, м. Київ;

доктор педагогічних наук, професор
Паньок Тетяна Володимирівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, завідувач кафедри образотворчого мистецтва, м. Харків.

Захист відбудеться 12 травня 2021 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9, 5-й поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті www.ipood.com.ua та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9.

Автореферат розіслано 10 квітня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. І. Сотська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю збереження і збагачення надбань художньо-промислової освіти України з метою інтеграції у європейському культурно-освітньому просторі на основі утвердження національної самобутності, ціннісного культурного поступу. Історично українська художньо-промислова освіта розвивалась у регіональному контексті, реалізуючи потенціал різних видів мистецтва, формуючи когорту професійних майстрів, наставників, розвиваючи традиції декоративно-прикладного, ужиткового мистецтва, етнодизайну у межах мистецьких шкіл, культурно-освітніх осередків. Досвід Південної України, зокрема Єлисаветградщини, є вагомим складовим у розвитку української художньо-промислової освіти, що потребує об'єктивної дослідницької уваги в історико-педагогічному дискурсі. Упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у Єлисаветграді було засновано культурно-освітні осередки, діяльність яких означила вектори економічного, культурно-мистецького, освітнього розвитку краю.

Пріоритети розвитку художньо-промислової освіти в Україні окреслено у законодавчих документах (Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років (2014); Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013); Закони України «Про народні художні промисли» (2001); «Про фахову передвищу освіту» (2019); «Про освіту» (2019); «Про вищу освіту» (2014) та ін.); у положеннях Державного агентства України з питань мистецтв та мистецької освіти (2020).

Проблема становлення художньо-промислової освіти була об'єктом дослідження педагогів, мистецтвознавців, культурологів, які обґрунтували її теоретико-методологічні засади (Н. Мартиненко (2016), С. Наворотний (2009), Н. Ничкало (1999), Л. Оршанський (2011), Т. Паньок (2017), В. Прусак (2002), В. Радкевич (2010), Л. Синишин (2019), Р. Силко (2010), Г. Сотська (2011), В. Тягур (2013), В. Цісарук (2015), Р. Шмагало (2005) та ін.); схарактеризували генезу становлення промислового дизайну, етнодизайну (Ю. Дідовець (2019), А. Дяченко (2020), В. Тименко (2017) та ін.); здійснили історико-педагогічний аналіз функціонування закладів освіти Півдня України (В. Бобров (1998), М. Вовк (2016), З. Гуріч (2017), М. Гончар (2016), О. Данилова (2015), В. Добровольська (2003), Ю. Звенігородська (2011), Е. Лещенко (2014), І. Надєждіна (2019), Л. Сав'юк (2013), Н. Сапак (2006), А. Форостян (2009) та ін.); розкрили досвід підготовки педагогічних кадрів для художньо-промислової освіти (В. Вдовенко (2006), Н. Люта (1999), В. Постолатій (2006), О. Філоненко (2018), І. Чернишенко (1998), С. Шевченко (2007) та ін.); представили персонологічний аспект мистецької, художньої, художньо-промислової освіти (В. Босько (1978), Н. Бракер (1928), Л. Іванова (2006), В. Крижанівський (2016) та ін.).

Студіювання історичних, джерелознавчих, педагогічних, мистецтвознавчих праць уможливило з'ясувати, що залишаються недостатньо дослідженими питання змісту та організаційних засад художньо-промислової освіти у навчальних закладах регіону, вивчення художньо-мистецької спадщини представників єлисаветградських культурно-освітніх осередків; узагальнення прогресивних надбань педагогів, громадських діячів з проекцією на сучасну українську освітню практику.

Відповідно аналіз історичних і сучасних джерел з досліджуваної проблеми та визначення особливостей практичного досвіду художньо-промислової освіти Єлисаветградщини дало можливість виявити низку суперечностей між:

- соціокультурною необхідністю збереження досягнень української художньо-промислової освіти та несистемністю використання надбань знакових для України культурно-освітніх осередків у підготовці сучасних учителів мистецьких дисциплін, дизайнерів, кваліфікованих робітників та ін.;

- сучасною вимогою оновлення змісту, організаційних засад художньо-промислової освіти та фрагментарністю вивчення і конструктивного використання регіонального досвіду культурно-освітніх осередків;

- потребою розвитку художньо-промислової освіти з урахуванням європейських, національних, регіональних традицій та недостатністю осмислення художньої цінності, мистецької вартості, практичного значення спадщини відомих і малознаних митців, педагогів Єлисаветградщини.

Актуальність проблеми дослідження для сучасної теорії і практики мистецької, художньої освіти, необхідність збереження прогресивних досягнень культурно-освітніх осередків Єлисаветграда, відсутність цілісних історико-педагогічних досліджень з питань персонології художньо-промислової освіти зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Становлення і розвиток художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною комплексної теми науково-дослідної роботи відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Естетичні та етичні чинники розвитку професійного досвіду викладачів вищих педагогічних навчальних закладів» (РК 0114U003167). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 3 від 16 березня 2016 р.) та узгоджено рішенням Бюро Міжвідомчої Ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (витяг № 6 від 27 вересня 2016 р.).

Об'єкт дослідження: художньо-промислова освіта Південної України.

Предмет дослідження: мистецько-освітня діяльність культурно-освітніх осередків Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX ст.).

Мета дослідження – схарактеризувати зміст й організаційні засади становлення і розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX ст.); узагальнити прогресивні ідеї педагогів, митців регіону та обґрунтувати можливості їх конструктивного використання в сучасному культурно-освітньому просторі України.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження:**

1. Систематизувати джерельну базу з проблеми становлення і розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда.

2. Виявити передумови становлення художньо-промислової освіти в Єлисаветграді другої половини XIX – початку XX ст.

3. Проаналізувати зміст та організаційні форми художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда.

4. Визначити творчий внесок представників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у розвиток української художньо-промислової освіти.

5. Обґрунтувати перспективи конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. в сучасному культурно-освітньому просторі.

Відповідно до предмета, мети і завдань науково-дослідницького пошуку використовувався комплекс **методів дослідження**: *аналіз і синтез* – з метою обґрунтування теоретичних засад проблеми дослідження, визначення сутності базових понять; *пошуково-бібліографічний* – для систематизації джерельної бази дослідження у синхронічному і діахронічному аспектах; *історико-хронологічний* – з метою визначення передумов становлення і розвитку художньо-промислової освіти в Єлисаветграді другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; *біографічний* – для з'ясування внеску педагогів, художників, громадських діячів, представників культурно-освітніх осередків у розвиток художньої-промислової освіти; *прогностичний* – для здійснення прогностичного обґрунтування можливостей конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда в сучасній освітній практиці, розроблення авторського тренінгу, укладання довідкового видання.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. Нижня хронологічна межа пов'язана з відкриттям у 1867 р. Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, у якому формувалися практико орієнтовані засади підготовки кваліфікованих кадрів з урахування економічних потреб регіону. Верхня хронологічна межа зумовлена початком реформаційних змін у суспільстві, інноваціями у розвитку мистецької, художньої, художньо-промислової освіти (1917 р.), спродукованими діяльністю Державної комісії з просвіти, заснуванням Української академії мистецтва.

Територіальні межі дослідження охоплюють території нинішньої Кіровоградської області, колишнього повітового центру Єлисаветграда (з 1865 р.), землі, що були прилеглими до повіту і входили до Херсонської губернії, яка була утворена у 1803 р. Також залучалися відомості про інші українські території, де простежується діяльність випускників Вечірніх рисувальних і креслярських класів, Єлисаветградського земського реального училища.

Концептуальні ідеї дослідження. В основу наукового пошуку покладено положення про те, що становлення і розвиток художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) зумовлюється соціально-політичними, економічними, культурно-освітніми чинниками, регіональною специфікою її поступу, що пов'язано з економічними і природними умовами, національними і локальними традиціями, специфікою мистецьких шкіл, творчою і педагогічною діяльністю відомих і малознаних особистостей. Зміст, організаційні основи художньо-промислової освіти у культурно-освітніх осередках Єлисаветграда визначають утвердження її

концептуальних, практико орієнтованих засад, обґрунтованих на основі вивчення спадщини відомих і малознаних митців, педагогів Єлисаветградщини.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання, що дозволило уточнити та обґрунтувати сутність базових понять дослідження, визначити об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідницького пошуку; *історико-хронологічний підхід*, що забезпечив об'єктивність, послідовність дослідження генези, передумов, особливостей становлення і розвитку художньо-промислової освіти у культурно-освітніх осередках Єлисаветграда; *культурологічний підхід*, що сприяв узагальненню досвіду культурно-освітніх осередків регіону з позиції мистецької, культурної, історичної вартості; *аксіологічний підхід*, що визначив ціннісні пріоритети розвитку художньо-промислової освіти в обраних хронологічних межах; *полікультурний підхід*, що зумовив дослідження практики реалізації зарубіжних ідей педагогами, митцями, представниками культурно-освітніх осередків у викладацькій, наставницькій діяльності; *персонологічний підхід*, що дозволив з'ясувати значення спадщини відомих і малознаних представників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда для поступу художньо-промислової освіти.

Теоретичною основою дослідження є праці з проблем сучасної філософії освіти (С. Гончаренко (2008), І. Зязюн (2008), В. Кремень (2003), Н. Ничкало (2000) та ін.); ідеї методології історико-педагогічних досліджень (О. Аніщенко (2000), М. Вовк (2016), О. Лавріненко (2009), Т. Прибора (2014), С. Шевченко (2007) та ін.); теорії і практики педагогічної освіти (О. Кучерявий (1998), Л. Лук'янова (2015), Л. Хомич (1998) та ін.); концептуальних засад мистецької, художньої, художньо-промислової освіти (М. Лещенко (1996), Л. Масол (2006), Н. Миропольська (2002), Г. Сотська (2011), Р. Шмагало (2005), О. Щолокова (1996) та ін.); розвідки з історії, персонології художньо-промислової освіти Півдня України, Кіровоградщини (З. Гуріч (2017), М. Левченко (2012), О. Пунгіна (2019), А. Форостян (2009) та ін.); дослідження щодо діяльності культурно-освітніх осередків різних регіонів (О. Акімкін (2020), В. Босько (1978), О. Брояковський (2013), С. Гаращенко (2005), Л. Іванова (2006), О. Філоненко (2018) та ін.); праці з проблем теорії і практики становлення національного, регіонального етнодизайну (Ю. Дідовець (2017), А. Дяченко (2020), Л. Оршанський (2011), Р. Силко (2009), В. Тименко (2010) та ін.).

Джерельною базою дослідження слугували матеріали: Державного архіву Кіровоградської області (м. Кропивницький, Ф. 20. Єлисаветградська повітова земська управа; Ф. 304. П. Рябков; Ф. 56. Єлисаветградське міське товариство розповсюдження грамотності й ремесла; Ф. 59. Єлисаветградська чоловіча класична гімназія; Ф. 60. Єлисаветградське земське реальне училище; Ф. 61. Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище та ін.). Фактологічною базою дослідження також виступили документи Державного історичного архіву України (м. Київ, Ф. 2045. О. Потебня); Державного архіву міста Києва (Ф. 93. Київське художнє училище; Ф. 304. Київський художньо-промисловий науковий музей). У процесі дослідницького пошуку опрацьовано рукописи, стародруки, фонозаписи Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України (Ф. 20. Товариство південноросійських художників); Російського

архіву літератури і мистецтв (м. Москва, Ф. 2963. О. Осмьоркін (до 2014 р.)), Кіровоградського (Кропивницького), Київського, Одеського художніх та краєзнавчих музеїв, Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, обласних наукових бібліотек Кропивницького, Одеси та Дніпра.

Вагомий ресурс дослідницького пошуку становили матеріали періодичних видань («Педагогический вестник», «Журнал Министерства Народного Просвещения» (1860–1907), «Сборник Херсонского земства» (1883–1892), «Вестник Елисаветградского земства» (1918), «Голос Юга» (1905–1918), історико-краєзнавчий додаток до обласної газети «Народне слово» «Єлисавет» (1992–1993) та ін.); праці освітян, науковців, громадських діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (С. Русова (1918), М. Завадський (1893), П. Рябков (1899), В. Ястребов (1892), Н. Бракер (1928) та ін.); інформаційно-довідкові видання, постанови, законодавчі акти, спогади, біографії, каталоги, епістолярна спадщина, сучасні дисертаційні дослідження з проблем становлення і розвитку художньо-промислової освіти. Усього опрацьовано 45 архівних справ.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався у 2013 – 2020 рр. й охоплював три етапи:

- на першому (аналітичному) етапі (2013 – 2015 рр.) було обґрунтовано актуальність проблеми дослідження; здійснено теоретичний аналіз базових понять; простудійовано історико-педагогічні, мистецтвознавчі, джерелознавчі праці; систематизовано фактологічний матеріал; сформульовано концептуальну ідею і визначено методологічні орієнтири дослідження;

- на другому (емпіричному) етапі (2016 – 2018 рр.) здійснено бібліографічний аналіз архівних матеріалів, стародруків, періодичних видань, інших праць; визначено передумови становлення і розвитку художньо-промислової освіти у культурно-освітніх осередках Єлисаветграда; охарактеризовано спадщину педагогів, митців регіону; проаналізовано особливості художньо-промислової освіти в означених осередках;

- на третьому (узагальнювальному) етапі (2019 – 2020 рр.) систематизовано результати дослідження; здійснено аналіз можливостей використання конструктивних надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. в сучасному культурно-освітньому просторі; апробовано результати дослідницького пошуку; сформульовано загальні висновки.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що вперше:

- схарактеризовано зміст й організаційні засади розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.); виявлено передумови становлення художньо-промислової освіти в Єлисаветграді в обраних хронологічних межах; проаналізовано зміст та організаційні форми художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (Товариство поширення грамотності і ремесел, Вечірні рисувальні і креслярські класи, Єлисаветградське земське реальне училище); виявлено конструктивні досягнення, узагальнено творчий внесок представників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у розвиток української художньо-промислової

освіти; обґрунтовано перспективи конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. в сучасному культурно-освітньому просторі України на державному та регіональному рівнях. До наукового обігу уведено 87 невідомих документів, стародруків.

Обґрунтовано авторські дефініції понять: «регіональна художньо-промислова освіта», «культурно-освітній осередок», «культурно-освітній простір»; *уточнено сутність понять*: «художня освіта». «культура», «осередок».

Подальшого розвитку набули положення щодо обґрунтування внеску викладачів, випускників Вечірніх рисувальних і креслярських класів, Єлисаветградського земського реального училища, членів Товариства поширення грамотності і ремесел у розвитку художньо-промислової освіти Степової України, Єлисаветградщини, української дизайн-освіти, становленні мистецьких, художніх шкіл.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні тренінгу для вчителів, викладачів мистецьких дисциплін щодо можливостей творчого використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда, що передбачає збагачення теоретичних знань та практичних умінь з проблеми розвитку регіональної художньо-промислової освіти. У межах тренінгу запропоновано віртуальну екскурсію кварталами міста Єлисаветграда, розробку ескізу декоративної композиції за мотивами орнаментики художньої ковки ремісничих ковальських майстерень Єлисаветграда ХІХ ст., спектр практичних вправ з метою поглибленого вивчення досвіду культурно-освітніх осередків регіону, тематику виставок, дискусій, проблемних бесід. В авторському довідниковому виданні «Митці Степової України (кінця ХІХ – початку ХХ століття)» (2013) представлена персонологія художньо-промислової освіти Єлисаветграда на основі надбань культурно-освітніх осередків.

Основні результати дослідження можуть слугувати вагомим ресурсом у розробленні курсів і спецкурсів з історії мистецької, художньої, художньо-промислової освіти, української дизайн-освіти, під час укладання навчально-методичного супроводу вивчення історико-педагогічних, мистецтвознавчих дисциплін у процесі підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, фахівців з дизайн-освіти. Дослідницькі матеріали і рекомендації можуть використовуватися музейними працівниками, викладачами закладів професійно-технічної, фахової передвищої і вищої освіти, інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також у процесі неформального навчання педагогічного персоналу для мистецької галузі.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка (довідка № 282-Н від 31 липня 2020 р.); Кропивницького інженерного коледжу Центральноукраїнського національного технічного університету (довідка № 58 від 22 липня 2020 р.); Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені М. Бойчука (довідка № 01-28/1012 від 20 травня 2020 р.);

Музею мистецтв Кіровоградської обласної ради (довідка № 01-39/369 від 29 липня 2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації були представлені на наукових конференціях: *міжнародних*: XIII Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької (Київ, 2021), Міжнародна науково-практична конференція «Глобальні і регіональні аспекти суспільного розвитку» (м. Копенгаген, 2021), «Сучасний освітній простір: трансформація національних моделей в умовах інтеграції» (Лейпциг, 2019), «Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2019), «Сучасні художньо-мистецькі та етнокультурні процеси поліетнічного середовища України» (Київ, 2011), «Актуальні проблеми дослідження, охорони, збереження та популяризації пам'яток народної культури України» (Київ, 2011); «Народна культура України: традиції і сучасність» (Київ, 2009), «Стильова панорама українського мистецтва» (Київ, 2008); *всеукраїнських*: «Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук» (Миколаїв, 2019), Художня творчість Г. Крука в контексті світового мистецтва. Івано-Франківськ, 2011), «Наука України: перспективи та потенціал» (Одеса, 2011); *регіональних*: «В майбутнє – разом з бібліотекою: роль бібліотек у соціокультурній інфраструктурі регіону» (Кіровоград, 2011).

Публікації. Результати дослідження відображено у 13 публікаціях, з-поміж яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України; 1 стаття у зарубіжному періодичному науковому виданні; 1 довідкове видання; 6 публікацій у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотацій українською і англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (534 найменування). Загальний обсяг дисертації 380 сторінок, зокрема основного тексту 214 сторінок. Робота містить 22 додатки на 86 сторінках, 5 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, охарактеризовано стан її розробленості; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні й територіальні межі дослідження, методологічну і теоретичну основу; розкрито концептуальну ідею дослідження, наукову новизну, практичне значення; проаналізовано джерельну базу і висвітлено методи дослідження; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації і структуру дисертації.

У першому розділі – **«Проблема становлення та розвитку художньо-промислової освіти у культурно-освітніх осередках Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX ст. у теоретичному та історіографічному дискурсі»** – узагальнено джерельну базу з проблеми становлення і розвитку художньо-промислової освіти Єлисаветградщини; схарактеризовано теоретичні основи проблеми становлення та розвитку художньо-промислової освіти у культурно-освітніх осередках Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX ст.; визначено передумови становлення і розвитку художньо-промислової освіти

Єлисаветграда. Здійснено систематизацію джерельної бази у діахронічному вимірі, що включає регіональні періодичні видання; законодавчі акти і офіційні документи державних і місцевих органів управління; звітну документація та протоколи засідань – губерньського та повітового земства; архівні матеріали навчальних закладів міста; статuti, документи й звіти товариств; довідкові, краєзнавчі і статистичні збірники; мемуарна література і епістолярна спадщина; каталоги, буклети й афіші виставок тощо. Аналіз джерелознавчої основи дослідження уможливив визначення специфіки досягнень культурно-освітніх осередків Степової України загалом та Єлисаветграда зокрема наприкінці XIX – на початку XX ст., окреслення ідеологічної спрямованості праць, означення політичної заангажованості у висвітленні надбань художньо-промислової освіти регіону, представлення досвіду просвітницької, виставкової діяльності товариств, виявлення вагомого впливу громадської ініціативи у поступі мистецької освіти, впливу зарубіжного досвіду на розвиток регіональної художньо-промислової освіти тощо. Вивчення матеріалів персонологічного спрямування (біографічні словники, мемуарна й епістолярна література тощо) сприяло узагальненню внеску відомих і малознаних особистостей, очільників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у становлення і розвиток художньо-промислової освіти регіону, заснування закладів освіти, що реалізовували формальне і неформальне навчання кадрів для художньо-промислових потреб регіону.

У синхронічному аспекті з-поміж сучасних праць, що розкривають особливості розвитку художньо-промислової освіти Півдня України, Степової України, Єлисаветрадщини, напрями діяльності культурно-освітніх осередків регіону в ретроспективі, вирізняються дослідження, у яких конкретизовано проблеми: розвитку мистецької освіти, її художньо-промислового напрямку (Р. Шмагало), жіночої освіти (О. Аніщенко, Т. Прибора, С. Шевченко), земської освіти (Л. Рябовол), персонології регіональної художньо-промислової освіти (В. Сусак), еволюції художньої освіти Катеринославщини (О. Світлична), підготовки ремісничих кадрів для промисловості (Н. Калініченко), становлення технічної освіти на Кіровоградщині (В. Орлик), художньої освіти в початкових та середніх навчальних закладах Херсонської губернії (З. Гуріч), вивчення культурно-мистецького життя Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. (В. Босько), представлення діяльності освітніх товариств, громад (О. Акімкін, О. Брояковський, С. Гаращенко, Л. Іванова), досвіду виставкової діяльності культурно-освітніх осередків (О. Класова, О. Кириченко, К. Шляховий) та ін. Окрему групу розвідок становлять праці історико-етнографічного спрямування, студіювання яких уможливило схарактеризувати особливості художньо-промислової освіти як напрямку регіонального етнодизайну (Ю. Дідовець, А. Дяченко, Л. Оршанський, Р. Силко, В. Тименко) та ін.

У контексті визначення теоретичних засад проблеми становлення і розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX ст. було уточнено сутність базових понять дослідження («художня освіта», «культура», «культурно-освітнє середовище»), а також обґрунтовано авторські дефініції понять «регіональна художньо-промислова освіта», «культурно-освітній осередок».

Теоретично доведено, що *регіональна художньо-промислова освіта* – це різновид мистецької освіти у регіональному контексті, що синтезує три складові: промислову освіту, що забезпечує спрямованість на задоволення економічних потреб регіону; художню освіту, що передбачає творчо-авторське виконання творів мистецтва, та педагогічну освіту, що враховує комунікативну і наставницьку взаємодію між митцями, підприємцями та учнями закладів освіти художньо-промислового спрямування. Визначено, що *культурно-освітній осередок* – це місце локального забезпечення соціокультурних умов інноваційного поступу мистецької, художньо-промислової освіти, що забезпечує її цілісність, відкритість, ціннісний розвиток з урахуванням національних, регіональних та зарубіжних традицій поколінь – духовних, ремісничих, освітніх, наставницьких тощо. Ключовим є поняття *культурно-освітнього простору*, що розглядається як сукупність історично сформованих мистецьких традицій, спеціально організованих освітніх, просвітницьких умов, за яких реалізуються традиції підготовки фахівців для художньо-промислової освіти, визначається унікальність комунікативної взаємодії між наставником і його учнями у контексті становлення мистецьких шкіл, досвідом організації формального і неформального навчання у закладах освіти художньо-промислового спрямування.

Гене́за становлення художньо-промислової освіти Єлисаветграда зумовлена ретроспективою розвитку Степової України як макрорегіону, що формує Запорожжя, Таврія, Приазов'я, Бессарабія (підрегіони Півдня України (Степу) і включає нині території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської, Кіровоградської, частин Донецької, Луганської областей); історія Кіровоградщини – краю, що належав землям Війська Запорозького, до того був у володінні Золотої Орди, Великого Князівства Литовського, з кінця XVIII ст. – у складі Російської імперії; заснування Єлисаветинської фортеці як форпосту лінії військових укріплень, створених уздовж російсько-турецького кордону тощо. З-поміж провідних передумов становлення і розвитку художньо-промислової освіти Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX ст. визначено: розвиток мистецтва у козацьку добу; становлення церковного інтер'єрного живопису; поширення творів інтер'єрного призначення на духовно-церковному, освітньому і побутовому рівнях; вплив економічних процесів на архітектуру Єлисаветграда (нові громадські будівлі, купецькі та поміщицькі будинки) тощо. З'ясовано, що у середині XIX ст. Єлисаветград перетворюється на один із важливих промислових центрів Півдня України, що зумовлювало його культурний, освітній розвиток і мало наслідком розширенням мережі навчальних закладів, активізацію земського руху, діяльність просвітницьких організацій і благодійних товариств, відкриття залізничного сполучення між Петербургом і Одесою через Єлисаветград.

Єлисаветград був основним торговельним центром на півдні України і відіграв значну роль у розширенні зв'язків краю з багатьма іншими регіонами з зарубіжними державами, що сприяло розвитку промисловості, ремесел та культури міста. Важливими передумовами появи культурно-освітніх осередків стали стрімкий розвиток сільського господарства, налагодження капіталістичних відносин, заснування на початку XX ст. 8 заводів тощо. Важливим чинником у поступі

художньо-промислової освіти Єлисаветграда стала діяльність архітекторів (П. Барташевич, О. Бруні, М. Бузько, Д. Вальтер, І. Дубовицький, В. Верлоп, І. Кішкін, О. Лішневський, Г. Межеровський, П. Кісельов, І. Нагорний, І. Ренуха, К. Рудьковський, І. Серпинокій, І. Тупіцин, В. Федоров, П. Федоровський, І. Харитонов, К. Шостовський, К. Тонн та ін.). Інноваційними для розвитку художньо-промислової освіти стали ідеї С. Русової, які розвивали земські діячі Степової України Н. Бракер, М. Пашковський, П. Рябков, О. Рябінін-Скляревський, О. Біркін: створення можливостей для отримання профільної освіти на вечірніх курсах; кустарні промисли (гончарство або ткацтво) мали базуватися на традиціях національної культури, етнічного орнаменту; виставки як форма популяризації народних промислів, підтримка розвитку музеїв як осередків науки і етнічної побутової культури.

У другому розділі – **«Особливості художньо-промислової освіти у культурно-освітніх осередках Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ ст.»** – представлено досвід просвітницької і культурно-мистецької діяльності елисаветградського Товариства поширення грамотності і ремесел; схарактеризовано зміст та організаційні форми навчання у Вечірніх рисувальних і креслярських класах та Єлисаветградському земському реальному училищі; визначено творчий внесок представників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда; висвітлено результати виставкової діяльності осередків як форми становлення українського дизайну на регіонально-громадському рівні. Представлено досвід просвітницької і культурно-мистецької діяльності елисаветградського Товариства поширення грамотності і ремесел (1873), ініціатором створення якого був М. Федоровський – засновник ремісничо-грамотного училища (1867). Метою діяльності Товариства було популяризація різновидів мистецтва, створення художньої секції, сприяння у функціонуванні художніх курсів, проведення практичних занять, організація лекторію з історії мистецтва для різних категорій населення; проведення культурно-масових заходів, виставок тощо. Членами художньої секції Товариства поширення грамотності і ремесел були провідні місцеві художники: С. Данишевський, І. Золотаревський, О. Біркін, М. Щеглов, Г. Зусман, Ф. Козачинський, А. Нюренберг, О. Осмьоркін, П. Сорока, А. Узловська та ін. З-поміж основних напрямів діяльності Товариства визначено такі, як: організація артілей ремісників, видавництво книг про ремісничі, кустарні виробництва, представлення виробів ремісників на сільськогосподарських виставках, зокрема килимарства, орнаменталістики, гончарства, текстильного виробництва тощо, збереження старовинних оригіналів у музеях; заснування ремісничо-кустарних відділів; проведення благодійних вечорів (наприклад, «балів художників»), художніх виставок, аукціонів з метою зібрання матеріальної допомоги для талановитих учнів гімназій, училищ. Серед відомих членів Товариства схарактеризовано внесок І. Золотаревського (викладач малювання, ліплення і металопластики; лектор з історії мистецтва, ініціатор проведення практикумів для різних категорій населення міста), С. Данишевського (очільник приватної майстерні «Мистецтво» при відділі мистецтв «Худпром», викладач живопису); О. Біркіна (ініціатор створення художнього музею в Єлисаветграді, керівник художніх курсів при заводі сільськогосподарських машин,

учасник педагогічних з'їздів; представник теорії виховання естетичного смаку і волі особистості через мистецтво); М. Щеглова (сприяв розвитку художньої освіти серед жінок, розвивав ужиткове мистецтво на засадах національних традицій); Н. Бракер (меценатство, підтримка ремісничої школи, вивчення і збереження кращих зразків вишивки і ткацтва краю) та ін.

Висвітлено особливості організації Вечірніх рисувально-креслярських класів художником-педагогом П. Крестоносцевим і його подвижниками. Місією заснування класів стала реалізація реформаторської діяльності художників-педагогів щодо підтримки талановитої молоді, яка представляла вагомий потенціал для розвитку художньо-промислової освіти регіону. Реформаторами у втіленні визначеної місії стали П. Крестоносцев, П. Сорока, М. Нікольський, М. Лебедев, А. Ольшанський, Ф. Козачинський та ін. Засновник ВРКК П. Крестоносцев реалізовував ідею естетичного виховання учнів, розвитку прикладних мистецтв, підготовки майстрів для мануфактурної і ремісничої промисловості, заснував власну «Другу Петербурзьку артіль художників» (діяла до 1865 р.), підтримував діяльність Товариства з організації пересувних і постійних виставок, розвивав традиції іконопису, «емблематичного живопису», орнаменталістики тощо. Молоді художники після завершення навчання у ВРКК отримували можливість здобуття подальшої професійно-художньої освіти та успішного здійснення життєвого покликання. Серед них були живописці: С. Дудін, П. Ганський, К. Адамська, В. Акимович, М. Бланк, Д. Бронштейн, І-Б. Рибак, А. Нюренберг, О. Осьмьоркін, І. Олінський, А. Островський, П. Покаржевський, М. Портнов, Р. Гершанік; графіки: Б. Межировський, І. Мексін, О. Розумний; архітектори: О. Вейзен, Є. Гружевський, І. Екскузович, Б. Корнієнко, Я. Паученко, О. Стаборовський, П. Федоровський; іконописці: Г. Бострем, П. Запорожченко, О. Ніколенко; художники театру: Я. Венгер, М. Волинець; скульптори: Ю. Білостоцький, І. Золотаревський, Й. Константиновський та ін.

Схарактеризовано зміст та організаційні форми навчання у Вечірніх рисувальних і креслярських класах та Єлисаветградському земському реальному училищі (1870), що було спрямовано на опанування ремісничою майстерністю учнями, що закінчили міські та сільські школи, на здобуття ними практичної професії. *Основними умовами* навчання було наставництво, діалогічна взаємодія, забезпечення творчої атмосфери (читання творів, проведення дискусій з актуальних питань мистецтва і суспільного життя), активна участь у виставковій діяльності тощо.

Зміст навчання передбачав опанування дисциплін (малювання, креслення та ін.) у межах рисувального класу, класу технічного креслення для ремісників, скульптурного класу; вивчення зарубіжного досвіду художніх технік, зокрема курсу з технік виконання орнаментів різних часів і народів тощо. Серед *організаційних форм* навчання і викладання в училищі, у вечірніх класах перевага надавалась таким, як: обговорення якості виконаних робіт, спільна творча робота молодих художників, залученість до діяльності Товариства пересувних художніх виставок; здійснення експериментальної навчальної діяльності шляхом відвідування індивідуальних вечірніх занять; проведення періодичних конкурсів, під час яких

учні виступали експертами; підготовка робіт на конкурсні виставки в Академії мистецтв; сприяння у розвитку професійної майстерності викладачів (відрядження у Москву, Санкт-Петербург тощо); підтримка наукової роботи учнів і викладачів; проведення театральних вистав, діяльність духовного оркестру, організація екскурсій, літературно-музичних ранків і вечорів; залучення учнів і викладачів до організації музею, де було представлено предмети народних промислів і ремесел, орнаменти на одязі, писанках, керамічному посуді, паперових документах та ін.

З-поміж *методів навчання* акцентувалась увага на використанні «натурального методу» в оформленні класних приміщень, комплектів ілюстрованих таблиць, зразків гіпсових архітектурних орнаментів; стилізація, малювання на задані теми, малювання з натури і по пам'яті, вирізання ножицями; вправи з «постановки рук», зображення симетричних фігур, малювання предметів найпростіших форм у фронтальному положенні вугіллям, сепією, олівцями та чорнилом; виконання завдань під час канікул (орнаменти, копії з малюнків, етюди на вільну тему та ін.).

Узагальнено творчий внесок педагогів і випускників Вечірніх рисувальних і креслярських класів у розвиток української художньо-промислової освіти. З'ясовано, що серед відомих і малознаних викладачів вечірніх класів, Єлисаветградського земського реального училища на особливу увагу заслуговує професійна діяльність реформаторів художньо-промислової освіти: П. Сороки (завідувач креслярського класу, розвивав технічне і перспективне креслення, викладав малювання та чистописання для учнів 2–6 класів); М. Нікольський (викладав рисунок, скульптуру, живопис, розпис по фаянсу, креслення; вперше виступив з доповіддю про стан викладання художніх дисциплін у закладах освіти Єлисаветграда); А. Ольшанський (подвижник художньої освіти Єлисаветграда; викладач чистописання, рисунок, креслення); Ф. Козачинський (художник-ілюстратор журналів «Нива», «Север», «Живописное обозрение», «Всемирная иллюстрация», «Ежегодник Императорских театров» та ін.; надавав перевагу плернерним заняттям) та ін.

В історію розвитку художньо-промислової освіти регіону, України увійшли випускники вечірніх класів, училища, з-поміж яких – С. Дудін (засновник наукової методики фотофіксації культурних явищ у сфері етнографії, візуальної антропології; учасник численних етнографічних експедицій, співробітник Музею антропології та етнографії Академії наук); О. Вейзен (здійснення проектної діяльності у галузі архітектури, відкриття школи технічного малювання у Севастополі); П. Федоровський (міський архітектор у Томську, Тамбові, Нижньому Новгороді та Єлисаветграді); Я. Паученко (автор багатьох архітектурних проектів Єлисаветграда, за якими було побудовано перші зразки художньої архітектури міста; керівник художньо-іконописної майстерні, що займалась оновленням старих ікон, оздобленням церковних приміщень живописом і орнаментами); О. Стаборовський (художник-архітектор, автор проекту військово-історичного музею, церкви Св. Олександра Невського і Прибуткового будинку О. Уетмана у Санкт-Петербурзі); О. Дикова (громадська діячка, ініціатор і організатор проведення благодійних виставок, експерт комісії кустарного й художнього відділу сільськогосподарських виставок); А. Нюрнберг (викладач, керівник приватної художньої майстерні);

П. Запорожченко (майстер-іконописець, військовий УНР, політичний емігрант); І.-Б. Рибак (один із засновників організації «Культур-ліга», завідувач художньої секції) та ін.

На основі вивчення широкої джерельної бази висвітлено результати виставкової діяльності культурно-освітніх осередків Єлисаветграда як форми становлення українського дизайну на регіонально-громадському рівні. З'ясовано, що в Україні, як і Європі, втілювалася ідея першого теоретика дизайну Г. Земпера щодо виставкової діяльності художньо-промислових музеїв, Виставки, конкурси, організовані єлисаветградським Товариством поширення грамотності і ремесел, слугували стимулом творчої діяльності та розвитку художнього смаку учнів, свідчили про високий рівень професійної майстерності, ефективну взаємодію з наставниками.

У третьому розділі – «Імплементация досвіду діяльності культурно-освітніх осередків Єлисаветграда в сучасній освітній практиці» – схарактеризовано можливості використання надбань культурно-освітніх осередків в українській дизайн-освіті; визначено перспективи конструктивного використання досягнень культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. в сучасній освіті. Акцентовано увагу на творчому використанні досвіду культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у процесі розвитку дизайн-освіти, етнодизайну, промислового дизайну, теорія, методологія і практика яких обґрунтована упродовж останніх десятиліть українськими і зарубіжними ученими. Доведено, що організаційно-педагогічний досвід Товариства поширення грамотності і ремесел, Вечірніх рисувально-креслярських класів, Єлисаветградського земського реального училища сприяє становленню сучасної цілісної системи української дизайн-освіти і національного дизайну.

Схарактеризовано досвід розвитку традицій, ідей, досягнень культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені В. Винниченка; спроба відродження вечірніх рисувальних класів (О. Демиденко, з 2009 р.); підготовка художників-педагогів та фахівців у сфері образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва і дизайну за освітньо-професійними програмами; дослідницька діяльність викладачів і студентів університету з проблем теорії і практики художньо-промислової освіти; залучення студентів до творчих лабораторій, авторських майстерень, конференцій, практикумів на базі Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського; проведення студентських і викладацьких виставок; співробітництво з Художньо-меморіальним музеєм О. Осмьоркіна (проведення екскурсій, інтерактивних лекцій тощо); проходження плерної практики, що передбачає ознайомлення з колоритом і архітектурними особливостями міста; організація щорічних вуличних акцій «ALLA PRIMA», під час яких проводяться майстер-класи з батіку, малювання на склі, виготовлення кераміки; діяльність творчих майстерень з живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва, скульптури; вивчення дисциплін з проблем теорії і практики декоративно-прикладного мистецтва, етнодизайну, історії мистецтв з урахуванням історичного досвіду культурно-освітніх осередків;

упровадження проблемних курсів «Орнамент у дизайні», «Семіотика орнаментики» тощо.

З-поміж конструктивних ідей, які варто імплементувати в сучасну освітню практику художньо-промислової освіти, дизайн-освіти, виокремлено такі: підтримка діяльності приватних майстерень, що враховують економічні потреби, мистецькі запити регіону; розвиток сакрального дизайну, дизайну інтер'єрів, костюмів, рекламного дизайну; здійснення моніторингу якості художньо-конструкторської підготовки учнівської молоді з урахуванням специфіки художньо-промислового виробництва краю; запровадження елементів етнодизайну в умовах закладів середньої і позашкільної освіти; використання можливостей виставкової діяльності, музеїв краєзнавчого, образотворчого спрямування щодо вивчення спадщини відомих і малознаних митців, педагогів, громадських діячів; реалізація ідей наставництва у підготовці кваліфікованих кадрів, учителів образотворчого мистецтва, фахівців з дизайну тощо.

Визначено перспективи конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. в сучасній освіті з урахуванням положень методологічних підходів (культурологічного, історико-хронологічного, аксіологічного, полікультурного, персонологічного) і принципів (історизму, культуровідповідності, науковості, зв'язку з життям, систематичності і послідовності, міждисциплінарності).

Представлено авторський тренінг для вчителів, викладачів мистецьких дисциплін щодо можливостей творчого використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда, метою якого є збагачення теоретичних знань та практичних умінь з проблеми розвитку регіональної художньо-промислової освіти. Тренінг включає віртуальну екскурсію кварталами міста Єлисаветграда, розробку ескізу декоративної композиції за мотивами орнаментики художньої ковки ремісничих ковальських майстерень Єлисаветграда ХІХ ст., тематику дискусій, проблемних бесід, спектр практикум. Визначено доцільність використання у сучасній освітній практиці авторського довідникового видання «Митці Степової України (кінця ХІХ – початку ХХ століття)» (2013), у якому викладені результати дослідження проблеми персонології художньо-промислової освіти Єлисаветграда.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки:

1. Систематизовано джерельну базу з проблеми становлення і розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда у синхронічному і діахронічному вимірах. Вивчення джерел у діахронічному вимірі (регіональні періодичні видання; законодавчі акти і офіційні документи державних і місцевих органів управління; звітна документація та протоколи засідань губерньського та повітового земства; архівні матеріали навчальних закладів міста; статuti, документи й звіти товариств; довідкові, краєзнавчі і статистичні збірники; мемуарна література і епістолярна спадщина, біографічні словники, каталоги, буклети й афіші виставок та ін.) зумовило аналіз надбань культурно-освітніх осередків Степової України загалом та Єлисаветграда зокрема наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., представлення досвіду просвітницької, виставкової діяльності

товариств, закладів освіти та їх внеску у становлення художньо-промислової освіти регіону, вивчення персонології освіти Єлисаветградщини в обраних хронологічних межах. Студіювання праць у синхронічному вимірі сприяло висвітленню досвіду розвитку художньо-промислової освіти Півдня України, Єлисаветградщини, досягнень культурно-освітніх осередків регіону, підготовки ремісничих кадрів для промисловості, досвіду організації виставкової діяльності, визначенню особливостей художньо-промислової освіти як напряму регіонального етнодизайну. На основі теоретичного осмислення джерелознавчої основи проблеми дослідження обґрунтовано сутність понять *регіональна художньо-промислова освіта, культурно-освітній осередок, культурно-освітній простір*.

2. Виявлено передумови становлення художньо-промислової освіти в Єлисаветграді другої половини XIX – початку XX ст.: ретроспектива розвитку Степової України як макрорегіону; історичні процеси Кіровоградщини; заснування Єлисаветинської фортеці; розвиток мистецтва у козацьку добу; становлення церковного інтер'єрного живопису; поширення творів інтер'єрного призначення на духовно-церковному, освітньому і побутовому рівнях; вплив економічних процесів на архітектуру міста; набуття Єлисаветградом статусу одного з важливих промислових центрів Півдня України; розширенням мережі навчальних закладів, активізація земського руху, діяльність просвітницьких організацій і благодійних товариств; економічно вигідне розташування міста; розширенні зв'язків краю з багатьма іншими регіонами, з зарубіжними державами, що сприяло розвитку промисловості, ремесел та культури міста; стрімкий розвиток сільського господарства, налагодження капіталістичних відносин, заснування заводів; розбудова архітектури міста і діяльність архітекторів; вплив національних і зарубіжних традицій та інновацій (школа малювання М. Раєвської-Іванової, Київська рисувальна школа М. Мурашка тощо); імплементації інноваційних ідей подвижників освіти (С. Русова, Н. Бракер, М. Пашковський та ін.) щодо необхідності створення можливостей для отримання профільної освіти на вечірніх курсах, розвитку кустарних промислів на основі традицій національної культури, етнічного орнаменту; організації виставкової діяльності, музеїв тощо.

3. Проаналізовано зміст та організаційні форми художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда. Діяльність Товариства поширення грамотності і ремесел (1873) була спрямована на організацію артілей ремісників, популяризацію різновидів мистецтва, створення художньої секції, сприяння у функціонуванні художніх курсів, організація лекторію з історії мистецтва для різних категорій населення; проведення культурно-масових заходів, виставок, представлення виробів ремісників на сільськогосподарських виставках, зокрема килимарства, орнаменталістики, гончарства, текстильного виробництва, збереження старовинних оригіналів у музеях; проведення благодійних вечорів, аукціонів з метою надання матеріальної допомоги для талановитих учнів гімназій, училищ. Зміст навчання у Вечірніх рисувальних і креслярських класах та Єлисаветградському земському реальному училищі включав опанування фахових дисциплін (малювання, креслення та ін.) у межах рисувального класу, класу технічного креслення для ремісників, скульптурного класу; вивчення зарубіжного

досвіду художніх технік тощо. *Організаційні форми* навчання і викладання в училищі, у вечірніх класах передбачали спільну творчу роботу молодих художників і наставників, відвідування індивідуальних вечірніх занять; проведення періодичних конкурсів; підготовка робіт на конкурсні виставки в Академії мистецтв; сприяння у розвитку професійної майстерності викладачів; підтримка наукової роботи учнів і викладачів; проведення театральних вистав, організацію екскурсій, літературно-музичних ранків і вечорів; залучення учнів і викладачів до організації музею та ін. Основними методами навчання в культурно-освітніх осередках було використання «натурального методу»; стилізація, малювання з натури і по пам'яті, вирізання ножицями; вправи з «постановки рук», зображення симетричних фігур, малювання предметів найпростіших форм у фронтальному положенні вугіллям, сепією, олівцями та чорнилом; малювання по пам'яті з орнаментів Жюльєна; виконання завдань під час канікул (орнаменти, копії з малюнків, етюди на вільну тему та ін.), пленерна діяльність тощо.

4. Визначено творчий внесок представників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у розвиток української художньо-промислової освіти. З'ясовано, що подвижницька діяльність засновника Вечірніх рисувальних і креслярських класів П. Крестоносцев пов'язана з реалізацією ідеї естетичного виховання учнів, розвитку прикладних мистецтв, підготовки майстрів для мануфактурної і ремісничої промисловості тощо. Члени Товариства поширення грамотності і ремесел відкривали приватні майстерні з урахуванням економічних потреб регіону, ініціювали ряд реформаційних змін у галузі художньо-промислової освіти (створення музею, проведення лекторіїв для різних категорій населення тощо), сприяли розвитку прикладних видів мистецтва на основі національних традицій, здійснювали меценатську діяльність щодо підтримки талановитої молоді (О. Біркін, Н. Бракер, І. Золотаревський, С. Данішевський та ін.). Викладачі Вечірніх рисувальних і креслярських класів, Єлисаветградського земського реального училища стали реформаторами художньо-промислової освіти краю, реалізуючи у викладацькій діяльності принципи наставництва, взаємодії різних видів мистецтва з урахуванням соціокультурних, економічних особливостей краю, обґрунтовуючи теорії розвитку естетичного смаку, професіоналізму, міждисциплінарності у набутті особистістю професії шляхом організації виставок, активізації пленерів, проектною роботи (Ф. Козачинський, М. Нікольський, А. Ольшанський, П. Сорока та ін.). Доведено, що випускники культурно-освітніх осередків Єлисаветграда (О. Вейзен, С. Дудін, П. Федоровський та ін.) сприяли інноваційному розвитку художньо-промислової, мистецької освіти, архітектури, етнодизайну, антропології, етнографії, музейної справи, іконопису тощо у різних регіонах України.

5. Обґрунтовано перспективи конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини XIX – початку XXI ст. в сучасному культурно-освітньому просторі на двох рівнях: на *державному* (необхідність законодавчо-нормативного урегулювання розвитку художньо-промислової освіти; розроблення стратегії розвитку промислового дизайну, дизайн-освіти у сучасному законодавчому полі; реалізація концепції, положень дуальної форми здобуття професії у закладах фахової передвищої і вищої освіти; здійснення

моніторингу потреб різних регіонів у кваліфікованих кадрах у сфері художньо-промислової освіти; підтримка всеукраїнських, міжнародних проектів з метою популяризації досягнень художньо-промислової освіти різних періодів; розроблення державних програм підтримки розвитку народних ремесел, мистецької освіти тощо); на *регіональному* (оновлення змісту, форм і методів підготовки фахівців з дизайну, художників декоративно-прикладного мистецтва, народних промислів, художніх ремесел, вчителів образотворчого мистецтва з урахуванням надбань культурно-освітніх осередків; забезпечення якості професійної підготовки майбутніх учителів на мистецьких факультетах закладів вищої педагогічної освіти; сприяння у розвитку приватних майстерень, здійснення виставкової діяльності, створення віртуальних платформ, електронних ресурсів, укладання довідниково-енциклопедичних видань з проблем теорії і практики художньо-промислової освіти; налагодження активної взаємодії закладів освіти, музейних установ, громадських організації задля збереження надбань культурно-освітніх осередків та ін.).

Проведене історико-педагогічне дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребують проблеми вітчизняного і зарубіжного досвіду становлення художніх, художньо-промислових шкіл; використання ідей історико-педагогічного досвіду художньо-промислової освіти у музеєзнавстві, проектній діяльності, мистецтвознавстві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження

1. Боса, І.О. (2018). Культурно-освітня діяльність Єлисаветградського Товариства поширення грамотності і ремесл (кін. XIX – поч. XX ст.). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1 (14), 92–103.

2. Боса, І.О. (2019). Історичний огляд навчання учнів вечірніх рисувальних класів Єлисаветграда кінця XIX – початку XX століття: багатогранність творчих особистостей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 68, 24-28.

3. Боса, І.О. (2019). Роль Вечірніх рисувальних і креслярських класів при Єлисаветградському земському реальному училищі у професійному становленні митців кінця XIX – початку XX століття. *Естетика і етика педагогічної дії*. 20, 128-136.

4. Боса, І.О. (2020). Особливості формування художньо-промислової освіти в Єлисаветграді (нині – Кропивницький) кінця XIX – початку XX століття. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 8 (90), 7–10.

5. Гулейкова, І.О. (2020). Передумови становлення художньо-промислової освіти в Єлисаветграді (нині – м. Кропивницький) в другій половині XIX – на початку XX ст. *Імідж сучасного педагога*, 5 (194), 58-62.

6. Huleikova, I.O. (2020). Development of art education in the Yelisavethrad region (second half of XIX – beginning of XX century) according to the dictionary of «Artists of steppe Ukraine». *ScienceRise: Pedagogical Education*, 4 (37), 35–40.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Боса, І.О. (2011). Художня освіта в Єлисаветграді (Кіровограді) кінця XIX – початку XX ст. *Художня творчість Григорія Крука в контексті світового*

мистецтва: Всеукраїнська науково-практична конференція, Івано-Франківськ, 27–28 жовтня (с. 188–199). Івано-Франківськ: «Лілея-НВ».

8. Боса, І.О. (2019). Благодійні мистецькі вечори та виставки Єлисаветграда (нині – Кропивницький) наприкінці XIX – початку XX ст. (соціально-педагогічний аспект). *Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук: Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 1-2 березня* (Ч. 1, с. 7–11). К.: Київська наукова організація педагогіки та психології.

9. Боса, І.О. (2019). Художньо-педагогічна діяльність Марії Чижевської. *Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук: Матеріали науково-практичної конференції, Миколаїв, 10-11 травня* (с. 5–10). Херсон: Видавництво «Молодий вчений».

10. Гулейкова, І.А. (2020). Академическое влияние на становление художественно-промышленного образования Елисаветграда второй половины XIX – начала XX века. *Сучасний освітній простір: трансформація національних моделей в умовах інтеграції: III Міжнародна наукова конференція, Лейпциг, 25 жовтня* (с. 103–107). Лейпциг: Факультет соціальних наук та філософії Лейпцизького університету.

11. Гулейкова, І.О. (2021). Бойчукіст Микола Ніколенко: емігрантська доля репресованого іконописця. *Глобальні та регіональні аспекти суспільного розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, Копенгаген, 26-28 лютого*. Копенгаген, Данія: Берліц Форлаг. (с. 131–135).

12. Гулейкова, І.О. (2021). Мистецька та педагогічна спадщина Ф. Козачинського в контексті розвитку художньо-промислової освіти в Україні наприкінці XIX – поч. XX ст. *Неперервна педагогічна освіта XXI століття: Матеріали XVIII Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О.П. Рудницької, Київ, 1 грудня 2020 року* (4 (16), с. 118–121). К.: Талком.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

13. Боса, І.О. (2013). *Митці Степової України (кінця XIX – початку XX століття)*. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 131 с.

АНОТАЦІЇ

Гулейкова І.О. Становлення і розвиток художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Київ, 2021.

У дисертації вперше схарактеризовано зміст й організаційні засади становлення і розвитку художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (друга половина XIX – початок XX ст.); узагальнено прогресивні надбання педагогів, митців регіону та обґрунтовано можливості їх конструктивного використання в сучасному культурно-освітньому просторі України. Виявлено передумови становлення художньо-промислової освіти в Єлисаветграді в обраних хронологічних межах. На основі теоретичного аналізу

джерелознавчої основи проблеми дослідження обґрунтовано сутність понять: «регіональна художньо-промислова освіта», «культурно-освітній осередок», «культурно-освітній простір». Проаналізовано особливості художньо-промислової освіти в культурно-освітніх осередках Єлисаветграда (Товариство поширення грамотності і ремесел, Вечірні рисувальні і креслярські класи, Єлисаветградське земське реальне училище). На основі вивчення архівних матеріалів, стародруків узагальнено творчий внесок представників культурно-освітніх осередків Єлисаветграда у розвиток української художньо-промислової освіти. Обґрунтовано перспективи конструктивного використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. в сучасному культурно-освітньому просторі України на державному та регіональному рівнях. Розроблено тренінг для вчителів, викладачів мистецьких дисциплін щодо можливостей творчого використання надбань культурно-освітніх осередків Єлисаветграда.

Ключові слова: художньо-промислова освіта, регіональна художньо-промислова освіта, культурно-освітній осередок, культурно-освітній простір, Єлисаветград, Степова Україна, український етнодизайн, персонологія художньо-промислової освіти.

Гулейкова И.А. Становление и развитие художественно-промышленного образования в культурно-образовательных центрах Елисаветграда (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна АПН Украины, Киев, 2021.

В диссертации впервые охарактеризованы содержание и организационные основы становления и развития художественно-промышленного образования в культурно-образовательных центрах Елисаветграда (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.); обобщены прогрессивные достижения педагогов, художников региона и обоснованы возможности их конструктивного использования в современном культурно-образовательном пространстве Украины. Выявлены предпосылки становления художественно-промышленного образования в Елисаветграде в избранных хронологических рамках. На основе теоретического анализа источниковедческой основы проблемы исследования обоснована сущность понятий: «региональное художественно-промышленное образование», «культурно-образовательный центр», «культурно-образовательное пространство». Проанализировано содержание и организационные основы художественно-промышленного образования в культурно-образовательных центрах Елисаветграда (Общество распространения грамотности и ремесел, Вечерние рисовальные и чертежные классы, Елисаветградское земское реальное училище). На основе изучения архивных материалов, старопечатных изданий обобщен творческий вклад представителей культурно-образовательных центров Елисаветграда в развитие украинского художественно-промышленного образования. Обоснованы перспективы конструктивного использования достижений культурно-образовательных центров

Елисаветграда второй половины XIX – начала XXI века в современном культурно-образовательном пространстве Украины на государственном и региональном уровнях. Разработан тренинг для учителей, преподавателей художественных дисциплин относительно возможностей творческого использования достижений культурно-образовательных центров Елисаветграда.

Ключевые слова: художественно-промышленное образование, региональная художественно-промышленное образование, культурно-образовательный центр, культурно-образовательное пространство, Елисаветград, Степная Украина, украинский этнодизайн, персонология художественно-промышленного образования.

Huleikova I.O. Formation and development of artistic and industrial education in the cultural and educational centers of Yelisavetgrad (second half of the XIX – beginning of the XX century). – Manuscript.

The dissertation on acquisition of a scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences on a specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Educational Sciences. – Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

In the dissertation for the first time is characterized content and organizational forms of formation and development of artistic and industrial education in the cultural and educational centers of Yelisavetgrad (second half of the XIX – beginning of the XX century); the progressive achievements of teachers, artists of the region are generalized and the possibilities of their constructive use in the modern cultural and educational space of Ukraine are substantiated. The source base of the problem of formation and development of art and industrial education in the cultural and educational centers of Yelisavetgrad is systematized.

The preconditions for the formation of art and industrial education in Yelisavetgrad within the selected chronological boundaries are revealed. Based on the theoretical analysis of the source basis of the research problem, the essence of the concepts: "regional art and industrial education", "cultural and educational center", "cultural and educational space" is substantiated. The content and organizational forms of art and industrial education in the cultural and educational centers of Yelisavetgrad (Society for the Dissemination of Literacy and Crafts, Evening Drawing and Drawing Classes of Yelisavetgrad Zemsky Real School) are analyzed.

Based on the study archival materials, old prints books generalized creative contribution representatives cultural and educational centers of Yelisavetgrad in the development of Ukrainian artist and industrial education. Prospects of constructive use of the heritage of cultural and educational centers of Yelisavetgrad of the second half of the XIX – beginning of the XXI century in the modern cultural and educational space of Ukraine at the state and regional levels are substantiated. Training for teachers of art disciplines on the possibilities of creative use of the cultural and educational centers of Yelisavetgrad has been developed.

The practical significance of the results obtained is to develop training for art subjects teachers on the possibilities of creative use of Yelisavetgrad cultural and educational centers, which provides enrichment of theoretical knowledge and practical skills on the development of regional art and industrial education. The training offers a virtual tour of Yelisavetgrad quarters, development of a decorative composition sketch based on artistic forging ornamentation of artisan blacksmith workshops of Yelisavetgrad of the XIX century the topics for discussion, issue resolutions, spectrum of practical exercises aiming at in-depth study of the region cultural and educational centers experience. The author's reference book «Artists of Steppe Ukraine (the end

of XIX – beginning of XX century)» (2013) presents the personology of art and industrial education of Yelisavetgrad on the basis of cultural and educational centers' achievements.

Key words: artistic and industrial education, regional artistic and industrial education, cultural-educational center, cultural-educational space, Yelisavetgrad, Steppe Ukraine, Ukrainian ethnodesign, personology of artistic and industrial education.

Підписано до друку 09.04.2021 р. Формат 60x90/16.

Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9

Наклад 100 прим. Замовлення № 656.

Віддруковано на ризографі в видавничому центрі «Принт-центр»

04053, м.Київ, вул. Січових Стрільців 26А

Тел./факс: 486-50-88, (050)712-40-80, (097)187-07-07

Е-mail. printcentr@ukr.net